

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De vergelijkende studie van buitenlands beleid: Tussenbalans van een sub-discipline
Soetendorp, R.B.

Citation

Soetendorp, R. B. (1993). De vergelijkende studie van buitenlands beleid: Tussenbalans van een sub-discipline. *Acta Politica*, 28: 1993(1), 19-37. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450089>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450089>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De vergelijkende studie van buitenlands beleid: Tussenbalans van een subdiscipline

R.B. Soetendorp

'It may be very useful to think from time to time about how we work. While there's probably not too much that any one of us can do to make ourselves more intelligent, we certainly can learn to reason and research more efficiently or with greater effectiveness' (Most en Starr 1989, 1990).

Met deze opmerking van Ben Most als uitgangspunt zal ik in dit artikel proberen een balans op te maken van de theoretische vooruitgang op het terrein van de vergelijkende studie van het buitenlands beleid. Na een kort overzicht van de ontwikkeling die dit deelgebied heeft doorgemaakt, zal deze ontwikkeling worden geëvalueerd voor wat betreft de theorievorming en methode van onderzoek.

Hierbij dient een tweetal opmerkingen vooraf te worden gemaakt. Hoewel het gebruikelijk is de studie van buitenlands beleid te beschouwen als een apart deelgebied binnen de leer der internationale betrekkingen, zal in dit artikel geen rigide onderscheid tussen beide worden gemaakt. Vrijwel alle theoretische benaderingen in de leer der internationale betrekkingen behandelen in feite buitenlands politiek gedrag en bevatten beweringen over buitenlands beleid (Smith 1986: 13). Zoals Russett en Starr stellen: 'Foreign policy ... is the "stuff" of international relations' (1981: 188). Een tweede opmerking heeft betrekking op de benaming 'vergelijkend buitenlands beleid'. In dit artikel zal het begrip 'vergelijkend buitenlands beleid' betrekking hebben op alle onderzoeksactiviteiten, gericht op de analyse van het buitenlands beleid of buitenlands politiek gedrag van twee of meer staten. Het is aldus niet beperkt tot de onderzoeksactiviteiten van een groep onderzoekers in de Verenigde Staten waarmee deze benaming vaak wordt geassocieerd en die bekend staat onder het acroniem CFP (Comparative Foreign Policy, vergelijk Hermann en Peacock 1987: 31).

1. De evolutie van een subdiscipline

Vijftien jaar geleden heeft Stanley Hoffmann in een beschouwing over de leer der internationale betrekkingen als vakgebied betoogd dat de ontwikkeling van internationale betrekkingen als aparte wetenschappelijke discipline alleen in de Verenigde Staten kon plaatsvinden. Dit als gevolg van de convergentie van drie factoren: de intellectuele predisposities, de politieke omstandigheden en de institutionele mogelijkheden (1977, 1987). Met de bijzondere intellectuele ontvankelijkheid doelt Hoffmann op de diepe overtuiging dat alle problemen oplosbaar zijn, mits de wetenschappelijke methode wordt toegepast. De sterke drang om de sociale wetenschappen te ontwikkelen naar het model van de exacte wetenschappen en de successen die door de economie reeds waren geboekt, hebben in grote mate de evolutie van de politieke wetenschap en in het bijzonder de leer der internationale betrekkingen bepaald.

De groei van de discipline is volgens Hoffmann ook niet te scheiden van de leidende rol die de Verenigde Staten na 1945 in de internationale politiek vervulde. De ontwikkeling van wetenschappelijke kennis volgde in sterke mate de politieke agenda's van de Amerikaanse politieke leiders en de behoeften van de beleidmakers aan adviezen voor het bedrijven van een wereldomvattende diplomatie.

De derde factor hangt met de tweede samen en Hoffmann doelt daarmee op de unieke situatie in de Verenigde Staten voor wat betreft de interactie tussen wetenschap en politiek. Deze wisselwerking plaatst wetenschappers behalve als adviseurs en leveranciers van recepten, ook als beleidmakers in de keuken van de macht waar ze een speciale kans krijgen de eigen inzichten in praktijk te brengen en aan de werkelijkheid te toetsen.

Soortgelijke factoren zijn volgens mij ook bepalend geweest voor de ontwikkeling van verschillende deelgebieden binnen de leer der internationale betrekkingen. Dit geldt in het bijzonder voor de vergelijkende analyse van buitenlands beleid, die inderdaad beschouwd kan worden als een Amerikaanse onderneming die alleen in de Verenigde Staten tot stand kon komen. Ten eerste bestond onder de beoefenaren van dit nieuwe vakgebied de overtuiging dat vooruitgang slechts mogelijk zou zijn wanneer afstand werd genomen van de traditionele historische analysemethode en aansluiting werd gezocht bij de behavioralistische benadering. Het systematisch toetsen van hypothesen, het zoeken naar overeenkomsten en verschillen in het gedrag van staten en het opsporen van causale verbanden zouden tot betrouwbare generalisatie en theorievorming moeten leiden. Het zou de traditionele benadering moeten vervangen, die gebaseerd was op een interpretatie van de historische feiten met behulp van intuïtie, ge-

zond verstand en de percepties van de onderzoeker.

Ten tweede kregen de Amerikaanse leiders en beleidmakers, in hun nieuwe rol van wereldleider, dringend behoefte aan inzichten en adviezen voor het oplossen van internationale veiligheidsproblemen en internationale crisissituaties. Dit heeft geleid tot een bloei van de analyse van buitenlands beleid, al dan niet in vergelijkend perspectief, zowel binnen de Amerikaanse universiteiten als in de vele 'thinktanks'.

De ontwikkeling van de analyse van buitenlands beleid heeft zich in twee verschillende richtingen voltrokken. Enerzijds waren er ambitieuze ondernemingen om te komen tot een allesomvattende theorie, anderzijds werden meer bescheiden deeltheorieën, de zogeheten 'middle-range'-theorieën ontwikkeld. Beide tendensen ontstonden in de Verenigde Staten aan het einde van de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig, in reactie op het zogenaamde 'realisme', een benadering die in die tijd het denken over internationale betrekkingen en buitenlands beleid domineerde.

Het realisme beschouwt de strijd om macht als het meest wezenlijke element in de betrekkingen tussen staten. Voor Hans Morgenthau, de meest invloedrijke denker binnen het realisme, is het streven naar macht de sleutel voor een goed begrip van buitenlands beleid.

'We assume that statesmen think and act in terms of interest defined as power, and the evidence of history bears that assumption out. That assumption allows us to retrace and anticipate, as it were, the steps a statesman – past, present, or future – has taken or will take on the political scene. We look over his shoulder when he writes his dispatches; we listen in on his conversation with other statesmen; we read and anticipate his very thoughts. Thinking in terms of interest defined as power, we think as he does, and as disinterested observers we understand his thoughts and actions perhaps better than he, the actor on the political scene, does himself.'

The concept of interest defined as power imposes intellectual discipline upon the observer, infuses rational order into the subject matter of politics, and thus makes the theoretical understanding of politics possible. On the side of the actor, it provides for rational discipline in action and creates that astounding continuity in foreign policy which makes American, British, or Russian foreign policy appear as an intelligible, rational continuum, by and large consistent within itself, regardless of the different motives, preferences, and intellectual and moral qualities of successive statesmen' (Morgenthau 1973: 5).

De Amerikaanse beleidmakers waren zeer ontvankelijk voor Morgenthau's inzichten. Het advies om het machtsstreven te beschouwen als het ware nationale belang, dat volgens Morgenthau de enige 'guiding star', 'standard for thought' en 'rule for action' dient te zijn (Morgenthau 1951: 242),

vormde voor de beleidmaker ook een leidraad voor het voeren van buitenlands beleid.

Door deze dubbelfunctie van kaart en kompas heeft het realisme in het algemeen, en de theorie van Morgenthau in het bijzonder, het verklaren van buitenlandse politiek voor een lange tijd gedomineerd. Toch was er naast bewondering ook kritiek. De kritiek betrof vooral de bewering dat het realisme een theorie was. Morgenthau presenteerde zijn werk als een theorie die gebaseerd was op objectieve veronderstellingen, waaruit een bepaalde wetmatigheid volgde met een universele geldigheid door de tijd heen. De critici menen echter dat er geen sprake was van een theorie. Het realisme vergrootte volgens hen niet op systematische wijze het inzicht in internationaal gedrag, maar opperde slechts bepaalde veronderstellingen over het menselijk gedrag en interpreteerde historische situaties (Sullivan 1990: 77).

1.1 *Het streven naar een veelomvattende theorie* – Kenmerkend in dit opzicht is de reactie van Rosenau op Morgenthau's werk. Aanvankelijk was hij zeer onder de indruk van Morgenthau's 'Politics Among Nations' en schreef hij het aan zijn studenten voor als verplichte literatuur. Vooral de redenering van Morgenthau dat zijn theorie de mogelijkheid bood om als het ware over de schouder van staatslieden mee te kijken en te luisteren zonder er zelf bij te zijn, boeide Rosenau. Al spoedig bekropen Rosenau evenwel de twijfels. De werkelijkheid van de internationale politiek was volgens Rosenau ingewikkelder dan de eenvoudige veronderstelling die Morgenthau schetste. De denkbeelden van Morgenthau waren naar Rosenau's opvatting eerder verwarrend dan verhelderend (Rosenau 1989: 62).

Rosenau, destijds een jonge docent die nog aan zijn dissertatie moest beginnen, voelde zich meer aangetrokken tot de denkbeelden van Snyder (1954), die met zijn besluitvormingsbenadering naar Rosenau's gevoel dichter bij de werkelijke gang van zaken stond dan Morgenthau. Snyder redeneerde dat de verklaring voor het buitenlands beleid in de eerste plaats gezocht moest worden bij de individuen die namens de staat beslissingen nemen. In tegenstelling tot Morgenthau legde hij wel nadruk op de persoonlijke motieven en denkbeelden van de besluitvormers en wees hij op het belang van de organisatorische samenhang waarbinnen de besluitvormers opereren, evenals op de invloed van verschillende elementen uit de interne en externe omgeving, en het proces waarlangs beslissingen op het terrein van het buitenlandse beleid worden bereikt. Het ingewikkelde raamwerk dat Snyder creëerde om buitenlands beleid te kunnen verklaren (Snyder, Bruck en Sapin 1962), heeft vanwege zijn complexiteit bij vakgenoten weinig enthousiasme weten te wekken. Het heeft echter wel een

baanbrekende functie vervuld in de systematische analyse van buitenlands beleid, doordat het de aandacht vestigde op een reeks specifieke factoren die van invloed zouden kunnen zijn op het buitenlands beleid en een aantal verbanden tussen deze factoren suggereerde. Het zou als uitgangspunt gaan dienen zowel voor diegenen die een veelomvattende theorie nastreefden als voor diegenen die zich tot deeltheorieën beperkten.

Rosenau zou als 'roerganger' dienen voor een groep onderzoekers die zich richtte op de vergelijkende studie van buitenlands beleid en bekend zou worden als de aanhangers van de CFP (Comparative Foreign Policy)-benadering. Geheel overeenkomstig de behavioralistische oriëntatie in de sociale wetenschappen, veronderstelden voorstanders van deze benadering dat het mogelijk is het buitenlandse politieke gedrag van alle staten te vergelijken en dat zekere factoren patronen in dit gedrag veroorzaken, factoren die door het toepassen van een wetenschappelijke methode van onderzoek blootgelegd kunnen worden. Dit hield in dat het verrichten van singuliere gevalstudies (case-studies) plaats zou moeten maken voor een vergelijkende aanpak en dat subjectieve overtuigingen en intuïtie vervangen zouden moeten worden door verifieerbare bewijzen. Theorie zou niet door een beroep op gezond verstand en de willekeurige selectie van feiten opgebouwd moeten worden, maar door de systematische verzameling en analyse van data en het toetsen van hypothesen (Kegley 1980: 1).

Rosenau zelf gaf de aanzet tot de systematische vergelijkende studie van buitenlands beleid in zijn bekende artikel 'Pre-Theories and Theories of Foreign Policy' (1966). Hierin stelt hij een schema op waaraan hij het predikaat 'Pre-theorie' geeft en dat een onderzoeker de mogelijkheid biedt om het relatieve belang van vijf potentiële bronnen van buitenlands beleid ('individual', 'role', 'governmental', 'societal', 'systemic') te beoordelen aan de hand van het type staat. In zijn typologie worden staten onderscheiden aan de hand van drie kenmerken ('size', 'level of development', 'political accountability'). Het levert acht typen staten op en (aldus) acht verschillende ordeningen van de vijf clusters van onafhankelijke variabelen. Het zou te ver gaan om in het bestek van dit overzicht in te gaan op de tekortkomingen van Rosenau's 'Pre-Theorie' (vergelijk Smith 1986, 1983a, 1983b; Faurby 1976; Hermann en Peacock 1987; Soetendorp 1987). Laat ik volstaan met de constatering dat evenals Snyder's raamwerk, ook dit raamwerk niet volstaat aan de verwachting van zijn opsteller dat het als theoretisch fundament zou dienen voor de vergelijkende studie van buitenlands beleid. Zoals Snyder heeft ook Rosenau veel onderzoek gestimuleerd naar de potentiële bronnen van buitenlands beleid.

Aanvankelijk zou ook dit nieuwe onderzoek verricht worden in de lijn van de opvatting van Snyder en Rosenau, die inhoudt dat het construeren

van een algehele theorie voor het verklaren van buitenlands beleid het integreren van verscheidene analyseniveaus inhoudt. Een schoolvoorbeeld van dit soort onderzoek is de ambitieuze onderneming die onder de naam CREON (Comparative Research on the Events of Nations) bekend zou worden. Het project bestaat uit een aantal componenten waarin wordt nagegaan hoe bij voorbeeld de persoonlijke kenmerken van politieke leiders, besluitvormingsstructuren en -processen, aspecten van politieke regimes, nationale kenmerken en eigenschappen van het internationale systeem, het buitenlands politiek gedrag van staten beïnvloeden. Binnen ieder van deze componenten wordt naar causale verbanden gezocht tussen een aantal variabelen. Vervolgens worden deze afzonderlijke componenten geïntegreerd in een meer complex model, waarin gezocht wordt naar multicausale verklaringen voor buitenlands politiek gedrag (East, Salmore en Hermann 1978). Om hypothesen over multicausale verbanden empirisch te kunnen toetsen is door de CREON-onderzoekers een methodologie gevolgd waarbij de analyse van concrete handelingen van staten centraal staat. Dit is de zogenaamde 'events data analysis' die betrekking heeft op vrijwel alle dagelijkse verbale en fysieke handelingen van actoren in de internationale betrekkingen.

Deze en andere projecten waarbij werd verwacht dat het toepassen van de methode van 'events data analysis' de sleutel zou verschaffen tot het doen ontstaan van generalisaties en theorievorming over buitenlands beleid, voldeden niet aan de hooggespannen verwachtingen. Zeer illustratief is in dit verband de zelfkritiek van twee prominente leden van de CFP-gemeenschap. In een kritisch essay over het vakgebied bekennt Kegley dat:

'Patterns in foreign policy behavior valid through time and across space have not been forthcoming. CFP data speaks loudly and clearly: the world of foreign policy is more complicated and idiosyncratic than initially suspected (hoped). Looking for similarities, CFP research has (re)discovered differences; searching for cross-national commonalities, cross-national variations have been found. Generalized statements about foreign policy phenomena have not emerged... Nomological or 'law-like' statements have not been found. Instead, indeterminate, multiple, and relative ones have. Uncertainty and distrust of generalization have been the most important products of empirical research' (1980: 17).

Soortgelijke uitspraken worden ook gedaan door Hermann, de vaandeldrager binnen de CFP-benadering en de leider van het CREON-project. In een recent overzicht van het vakgebied geeft Hermann toe dat:

'If, in the spirit of neopositivists, we expect continuously growing stockpiles of confirmed hypotheses that even more adequately describe the world of foreign policy, then the record of achievement may seem disappointing... If we expect

ted a normal science with a widely accepted paradigm in the Kuhnian sense, then we again must acknowledge disappointment' (Hermann en Peacock 1987: 30).

1.2 *De ontwikkeling van deeltheorieën* – De opvatting dat het begrip van het gedrag van staten het openen van de zwarte doos noodzakelijk maakt, heeft ook een aantal deeltheorieën doen ontstaan op het gebied van de analyse van het buitenlands beleid. Deze FPA (Foreign Policy Analysis)-benadering onderscheidt zich van de CFP-benadering doordat er bewust de voorkeur wordt gegeven aan het isoleren van één factor en het formuleren van een aantal generalisaties over het verband tussen deze sleutelfactor en het buitenlands beleid. In tegenstelling tot de CFP-benadering concentreren de opstellers van de deeltheorieën zich in de regel slechts op één analyseniveau.

Sommige deeltheorieën richten zich op het niveau van het individu en de rol die persoonlijke kenmerken van de individuele besluitvormers, evenals hun denkbeelden, overtuigingen en waarden spelen in het buitenlands politiek gedrag van staten. Het introduceren van begrippen als 'belief system' (Holsti 1962; George 1969) en mispercepties (Jervis 1968, 1976) heeft ertoe bijgedragen dat kennis over cognitieve processen uit de psychologie gebruikt wordt in analyses waarin de individuele besluitvormer de focus vormt voor de verklaring van buitenlands beleid.

Andere deeltheorieën concentreren zich op het analyseniveau van de bureaucratistische organisaties waar beslissingen ten aanzien van het buitenlands beleid worden genomen. Vooral Allison's deeltheorie die de benaming 'bureaucratic politics model' meekreeg, heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan het vergroten van de inzichten in het buitenlands beleidsvormingsproces. De stelling van Allison (1971) dat buitenlands beleid een uitkomst is van onderhandelingen ('pulling and hauling') tussen de deelnemers aan het besluitvormingsproces en dat het standpunt dat zij innemen bij dit touwtrekken afhankelijk is van de positie die zij innemen in het overheidsapparaat, heeft als theoretisch referentiekader gediend voor vele analyses van buitenlands beleid. De overige deeltheorieën op dit analyseniveau concentreren zich op de invloed van groepsdynamiek (Janis 1982) en gestandaardiseerde uitvoeringsprocedures (Steinbruner 1974) op het buitenlands beleid.

Het grootste probleem bij het gebruiken van deze deeltheorieën voor de analyse van buitenlands beleid is de noodzaak om de sleutelvariabelen in iedere deeltheorie te isoleren van de andere variabelen. Hierdoor wordt een volledige reconstructie van het besluitvormingsproces onmogelijk gemaakt. Deze werkwijze kan steeds leiden tot de vraag of voor de betreffende beslissing wel de meest relevante variabele bestudeerd is. Een dergelijke

vraag stelt Smith (1984) zichzelf bij het toetsen van het 'bureaucratic politics'-model in een gevalstudie. Tevreden stelt hij vast dat inderdaad alle hoofdrolspelers voldaan hebben aan Allison's regel dat: 'where you stand depends on where you sit' (1971: 176). Maar is daarmee ook de algemene geldigheid van de deeltheorie bewezen? Immers, dit standpunt kan ook ingenomen worden op grond van de persoonlijke overtuigingen van de besluitvormers. Een dergelijke visie wordt expliciet naar voren gebracht door Snyder en Diesing (1977: 297), die stellen dat 'harde' en 'zachte' standpunten eerder resultaat zijn van de persoonlijkheid dan van de rol die men heeft in de regering. Bovendien doet zich bij het toetsen van deze deeltheorieën het probleem voor dat een generalisatie niet in alle gevallen geldig is. De algemene geldigheid van de deeltheorie wordt hierdoor volgens een aantal auteurs twijfelachtig (Krasner 1972; Art 1973; Rosati 1981).

De invloed van andere binnenlandse factoren op het buitenlands beleid, zoals de publieke opinie en de denkbeelden van elites, is evenmin ondubbelzinnig. De onderzoeksresultaten zijn verwarrend en tegenstrijdig. Bij sommige onderwerpen en onder bepaalde omstandigheden zijn de denkbeelden van de elites en de publieke opinie relevant, terwijl ze in andere gevallen irrelevant zijn (Gerner 1991/1992: 8). Een dergelijk oordeel geldt ook voor nationale kenmerken als bron van buitenlands beleid. In een aantal gevallen wordt een verband aangetoond tussen nationale kenmerken zoals omvang van het land, politieke stabiliteit, economische welvaart en regeringstype, maar deze bevindingen zijn niet consistent. Het brengt Sullivan tot de conclusie dat: 'simple theoretical linkages between internal attributes, or domestic sources, and external behavior do not exist' (1976: 135).

2. Evaluatie: problemen en perspectief

Wanneer men de ontwikkeling van het vakgebied overziet, dan is een antwoord op de vraag of deze ontwikkeling ook een vooruitgang betekent niet eenvoudig te geven. De proliferatie in benaderingen heeft zeker het inzicht in de potentiële bronnen van het buitenlands beleid vergroot. Is daarmee ook een begrip van het buitenlands politiek gedrag vergroot, of is de verwarring over dit complexe proces alleen maar toegenomen? Met andere woorden, wat is de diagnostische waarde van het onderzoek en in hoeverre helpen de besproken theorieën buitenlands beleid te analyseren en de 'zwarte doos' van het besluitvormingsproces binnen te treden?

2.1 *Theorievorming* – Het vakgebied beschikt over meer dan één samenhangende reeks van algemene beweringen om het buitenlands politiek gedrag

te kunnen verklaren en voorspellen. Er is sprake van wat Holsti wel eens heeft genoemd 'theoretical pluralism' (1989: 255). Een onderzoeker die het verschijnsel van buitenlands beleid wil begrijpen en verklaren, beschikt over een uitgebreid menu van theorieën en benaderingen waaruit hij kan kiezen. Deze variëren van algemene theorieën over de internationale betrekkingen, zoals realisme en neorealisme, interdependentietheorie, integratietheorie en regimetheorie, tot wat meer specifieke theorieën over de vorming van het buitenlands beleid zoals 'bureaucratic politics', 'groupthink', 'belief systems' en 'operational code', 'organizational theory' en 'cybernetic theory'.

Deze proliferatie van theoretische kennis betekent natuurlijk niet dat er ook sprake zou zijn van vooruitgang. Zoals Holsti (1989) stelt, de opeenstapeling van perspectieven, paradigma's en modellen is niet de toetssteen voor theoretische vooruitgang. Evenmin is het vervangen van één paradigma door een ander een teken van vooruitgang. Holsti stelt dat:

'We cannot throw away paradigms (or what passes for them) as natural scientists do, à la Kuhn, because the anomalies between reality and its theoretical characterization are never so severe in international relations as they are in the natural sciences. None of the thinkers of the past portrayed the world of international (or world) politics in so distorted a manner as did the analysts of the physical or astronomical universe prior to the Copernican revolution ... As the world becomes more complex, the need for theoretical activity increases, but we necessarily follow in the footsteps of diplomats, military men, non-governmental organizations, and all the other actors and activities that make up the subject of investigation. Until there is a Copernican revolution in the way men behave diplomatically, strategically, and commercially, there is not likely to be a theoretical one' (1989: 257-259).

Het uiteindelijke doel van onze wetenschappelijke bezigheid is volgens Holsti de vergroting van ons begrip van de internationale politiek. Daarom beweert Holsti dat: 'Some perspectives, models, and the like should and do have higher intellectual claims than others. The ultimate test is how elegantly and comprehensibly they describe and explain the *important* persisting, new and developing realities' (1989: 258). Volgens Holsti voldoet de proliferatie van theorieën in de leer der internationale betrekkingen aan deze eis. 'The field is maturing, because there is an increased recognition and acceptance of multiple realities, and hence of multiple theories' (1989: 261). Aangezien de internationale betrekkingen en internationale politiek ingewikkelder zijn geworden, is het, aldus Holsti, dan ook niet verwonderlijk dat meer theoretische perspectieven ontstaan om deze meer complexe werkelijkheid te verklaren. Met Holsti ben ik van mening dat dit theoretisch pluralisme dan ook moet worden beschouwd als een teken van rijp-

heid en vooruitgang. Terecht waarschuwt hij juist tegen het streven naar een enkele gezaghebbende theorie. Theoretisch pluralisme moet ook niet worden gezien als een stap op de weg naar één ware theorie. 'Theoretical pluralism is assumed to be an *essential feature* of all knowledge that claims to be objective' (Puchala 1991: 52).

De overdaad aan theoretische perspectieven maakt het voor de onderzoeker echter moeilijk het relatieve belang van de verschillende factoren die het buitenlands beleid beïnvloeden te beoordelen. Zo beweren Most en Starr dat: 'progress toward understanding foreign policy and international relations can indeed be made by focussing at the state/decision-making level' (1989: 120). Daarentegen stelt Waltz dat: 'Neorealist theory shows that causes run not in one direction, from interacting units to outcomes produced, but rather in two directions... Causes at the level of the unit interact with those at the level of the structure and because they do so explanations at the level of units alone is bound to mislead' (1991: 34).

Het neorealisme, en de denkbeelden van Waltz in het bijzonder, heeft een belangrijke impuls gegeven aan het epistemologisch debat dat in de afgelopen jaren het paradigmadebat heeft opgevolgd, het zogenaamde 'agency-structure debate' (Wendt 1987; Dessler 1989; Carlsnaes 1990, 1992; Hollis en Smith 1991). In essentie gaat dit debat over de vraag welke factor meer invloed heeft op de internationale betrekkingen en het buitenlands beleid, de handelingen van de individuen of de structuren waarbinnen ze opereren.

In dit debat worden twee verschillende posities ingenomen. Enerzijds zijn er auteurs die beide factoren combineren, 'indicating the reciprocal interplay over time which exists between structure and agency in a given foreign policy system' (Carlsnaes 1990: 28). Anderzijds zijn er degenen die beweren dat beide factoren niet te combineren zijn. Deze stelling ligt naar de mening van Hollis en Smith (1991) reeds besloten in Singers beroemde artikel uit 1961, 'The Level of Analysis Problem'. Hierin concludeert Singer dat de twee verschillende analyseniveaus, die van de nationale staat en die van het internationale systeem, twee verschillende beelden van de internationale betrekkingen geven die niet te combineren zijn. Onderzoekers kunnen één van de beide analyseniveaus gebruiken, maar kunnen niet bewegen tussen de twee niveaus tijdens een studie (1969: 28). Hierop voortbouwend stellen Hollis en Smith dat:

'There are two plausible stories to tell, one from outside about the human part of the natural world and the other from inside a separate social realism ... Although it is appealing to believe that bits of the two stories can be added together, we maintain that there are always two stories to tell and that combinations do not solve the problem' (1991: 6-7).

Afgezien van dit debat blijft de ambitie van veel onderzoekers de verschillende 'eilanden' van 'middle-range'-theorieën te verbinden. Het combineren van een aantal conceptuele benaderingen zoals 'belief system' en 'operationale code' met 'groupthink' en 'bureaucratic politics' zou kunnen leiden tot een betere verklarende theorie voor het proces van buitenlandse beleidvorming. In feite is dit de weg die vele beoefenaren van de vergelijkende studie van het buitenlands beleid in de afgelopen jaren zijn ingeslagen. Zo gebruiken Hermann en Hermann (1989) inzichten vanuit cognitieve theorieën, zoals 'groupthink' en 'bureaucratic politics', naast theoretische kennis over onderhandelingen en coalitievorming om te komen tot een theorie over de invloed van het type besluitvormingseenheid op het buitenlands beleid.

Daarmee geven deze twee prominente leden van de CFP-benadering in feite gehoor aan de oproep van Kegley uit 1980 om de ambitie tot het vormen van een algemene, allesomvattende theorie te verlaten. Als uitweg uit de impasse waarin de CFP-benadering was geraakt, zou de studie van buitenlands beleid zich volgens Kegley niet meer bezig moeten houden met het opstellen van generalisaties die in alle tijden en voor alle staten gelden. Wetenschapsbeoefenaren zouden zich daarentegen moeten concentreren op het toetsen van 'middle-range'-theorieën van buitenlands politiek gedrag. In plaats van de algemene vraag te stellen waarom staten handelen, zo meent Kegley, moeten we ons gaan afvragen waarom staten bepaalde soorten handelingen uitvoeren en onder welke omstandigheden (1980: 20). Een dergelijke onderzoeksstrategie sluit aan bij de voorkeur van sommige onderzoekers om het zoeken naar strikt universele uitspraken die niet gebonden zijn aan plaats of tijd in de internationale betrekkingen te staken en te volstaan met generalisaties, die Most en Starr (1984, 1989) 'nice laws' noemen.

Most en Starr bestrijden de veronderstelling dat het bestuderen van slechts één aspect van het geheel het bereiken van algemene generalisaties voor alle staten en in alle tijden zal bespoedigen. Most en Starr zijn van mening dat onderzoekers zodoende twee problemen over het hoofd zien. Het eerste probleem ontstaat doordat makers van het buitenlands beleid, wanneer ze geconfronteerd worden met een buitenlands politiek probleem, de mogelijkheid hebben om te kiezen uit verschillende beleidsopties. Hierdoor kan iedere factor of ieder probleem dat een bepaald soort van buitenlands politiek gedrag veroorzaakt, onder andere omstandigheden een ander soort buitenlands politiek handelen veroorzaken. Met andere woorden: '*similar factors could lead to distinct concrete or empirical foreign policy responses*' (1989: 102).

Het tweede probleem is het spiegelbeeld van dit 'policy substitute'-probleem; Most en Starr noemen dit het 'alternative trigger'-probleem. Als be-

leidmakers verschillende opties kunnen gebruiken om dezelfde doelen te bereiken, is het ook waarschijnlijk dat verschillende beleidmakers dezelfde opties zullen kiezen om verschillende doelen te bereiken, 'different factors may trigger similar responses' (1989: 111). De conclusie die Most en Starr hieruit trekken is dat onderzoekers van buitenlands politiek gedrag hun onderzoeksdoelstelling moeten aanpassen. In plaats van het nastreven van 'always true laws', zou het zinvoller zijn om 'sometimes true laws' op te sporen die ze als 'nice laws' bestempelen:

'Rather than assuming that there need to be a single "always true" law which accounts for a given phenomenon whenever and wherever it has occurred or will occur, it may be productive to think of laws each of which is always true under certain conditions (or within certain domains) but which is only "sometimes true" empirically because those conditions do not always hold in the empirical world' (1989: 117).

2.2 *Onderzoeksmethode*—De onderzoeksstrategie van Most en Starr, die een minder rigide toepassing van de behavioralistische onderzoeksmethode inhoudt, biedt een uitweg voor degenen die, gedisillusionneerd over de in hun ogen zeer beperkte oogst voor wat betreft de theorievorming, het pad van het behaviorisme en het doel van theorievorming verlaten. Puchala, die een recente beschouwing de veelzeggende titel meegaf 'Woe to the Orphans of the scientific revolution' (1991), is zeer representatief voor deze groep. In Puchalas visie heeft het behaviorisme niet alleen geen bijdrage geleverd tot theorievorming in de internationale betrekkingen, maar het was daartoe ook niet in staat. Volgens Puchala:

'Those generally recognized as leading international relations theorists today have earned their stature through accomplishments in wholistic image-building—feats of imagination, if you will—and not necessarily by exhibiting extraordinary prowess at working systematically through empirical problems. The theorists are first and foremost conceptualizers, symbolizers, synthesizers and abstract organizers' (1991: 50).

De theorieën van Morgenthau (1948) en Aron (1962) zijn evenals die van Waltz (1979) en Keohane en Nye (1977) voorbeelden van dergelijke inzichtelijke beelden van de gehele werkelijkheid. Het zijn beelden die met een brede grove kwast geschilderd zijn en een goed beeld van de werkelijkheid geven of, zoals Puchala het noemt, 'insightful' zijn. Daarmee sluit hij aan bij de eerder genoemde opvatting van Holsti. Het is een visie die eveneens gedeeld wordt door historici die van mening zijn dat 'de beste historische interpretatie de interpretatie is die een maximum aan samenhang weet te geven aan een zo groot mogelijk aantal historische fenomenen' (Ankersmit 1984: 188).

In feite houdt Puchala een pleidooi om weer terug te keren naar een werkwijze zoals die bij de meeste historici is aan te treffen en waarbij de intuïtie van de onderzoeker voor het ordenen en verklaren van de feiten een centrale plaats inneemt. Evenals in de geschiedenis zou ook in de leer der internationale betrekkingen een theorie slechts de functie kunnen hebben van hulpmiddel om internationale gebeurtenissen te begrijpen en te verklaren.

Het zou echter een misvatting zijn om te concluderen dat het beroep dat Puchala en anderen doen op het eerherstel van de intuïtie, van het vakgebied eerder een kunst dan een wetenschap zou maken en theoretische vooruitgang in de weg zou staan. De eerder aangehaalde Most en Starr citeren uitvoerig Lipscomb, een Nobel-prijswinnaar in de scheikunde, die stelt dat:

'... people tend to think that scientists work by adding one fact to another. That is a misperception. A scientist proceeds in making discoveries in very much the same way an artist goes about working. You have to master a large discipline and your discoveries are not necessarily made by planning them. They arise intuitively. You suddenly perceive brand-new connections that you were unaware of before. Material somehow reorganizes itself in your mind and that leads to the spawning of a new group of ideas... The scientific method comes into play only after you make your intuitive jump. You use it to test your ideas—not in the generation of new ideas' (geciteerd in Most en Starr 1989: 185).

De kritische houding van beoefenaren van de internationale betrekkingen en de vergelijkende studie van het buitenlands beleid ten aanzien van het behaviorisme heeft ook geleid tot een soort 'eerherstel' van de 'case-study'-methode, de gevalstudie, als onderzoeksmethode. De enkele gevalstudie in de analyse van het buitenlands beleid berust op de opvatting dat het buitenlands politiek gedrag van iedere staat uniek is, een visie die heel goed door Northhedge wordt verwoord:

'There is really no alternative to the consideration of the state as a quite unique entity. Apart from certain superficially physical features, it remains true that no two states, and no two people are exactly like each other. We may enumerate all the standard aspects of foreign policy, as set out in any textbook on the study of foreign policy, but in the end the nature of that state and its attitudes towards other state-members of the international system will elude us unless we have done something to penetrate its unique cast of mind, the product of quite unique historical experiences... Only by attempting, difficult though it certainly is, to see the world of states through Russian, Chinese, French, German, Canadian, American eyes *seriatim* can we hope to know anything about the basic springs of action of each of these peoples' (1976: 175).

De aanhangers van de CFP-benadering hebben zich uitdrukkelijk gekeerd tegen deze visie en hebben de case-study-methode als onderzoeksmethode

afgewezen. Terwijl bij voorbeeld Allison en Steinbruner de enkele-gevalstudie gebruiken om de geldigheid van het 'bureaucratic politics'-paradigma en de 'cybernetische theorie' te toetsen, hebben Rosenau en Hermann zich afgezet tegen het gebruiken van case-studies (Rosenau, Burgess en Hermann 1973). In een recente bundel waarin nieuwe richtingen worden aangegeven voor de studie van buitenlands beleid, wijst Rosenau echter op het nut van 'single-country'-studies. Hij haast zich erbij te vermelden dat: 'The commitment to anti-case study is not diminished, or in any way undermined, by focussing on the foreign policy processes of a single country' (1987: 55). Naar zijn mening kunnen 'single-country'-studies onder bepaalde voorwaarden gebruikt worden voor theorievorming. In diezelfde bundel voert een andere auteur eveneens een pleidooi voor het voeren van vergelijkende 'case-studies' om tot theorievorming te komen (Richardson 1987: 172). Ook Kegley betoogt in zijn evaluatie van de CFP-benadering dat de vergelijkende 'case-study'-methode zeer geschikt is voor 'middle-range hypothesis-testing', maar hij benadrukt: 'to pursue generalisations that are meaningful and falsifiable at this level requires that controlled comparisons be made' (1980: 20). Most en Starr spreken in dit verband over de noodzaak van een toename van wat zij noemen *theoretically-guided comparative case-study designs* (1989: 175).

Alle zojuist genoemde auteurs refereren als voorbeeld voor een dergelijke onderzoeksstrategie, behalve naar het werk van Lijphart (1971, 1975), vooral naar de door George ontwikkelde onderzoeksmethode die de naam 'structured focused comparison' draagt (George 1979 en 1985). Deze methode is gericht op het gebruiken van de 'case-study'-methode voor theorievorming. Bij het opzetten van een vergelijkend 'case-study'-onderzoek moet volgens George aan twee eisen worden voldaan. De vergelijking moet geconcentreerd zijn ('focused') en zij moet gestructureerd zijn ('structured'). Een 'case-study' is geconcentreerd wanneer deze gericht is op alleen die aspecten van ieder geval die relevant zijn voor de theorievorming die het onderzoek beoogt. Een gevalstudie is gestructureerd wanneer het onderzoek in elk van de te vergelijken gevalstudies wordt verricht aan de hand van één reeks theoretisch relevante gestandaardiseerde algemene vragen (1985: 41-42).

Hierdoor kunnen dezelfde theoretische concepten gelijktijdig in verschillende gevallen geanalyseerd worden. Het doel is causale verbanden op te sporen om de omstandigheden waaronder gebeurtenissen plaatsvinden, bloot te leggen. Het systematisch toetsen van deze 'if-then'-beweringen moet leiden tot 'conditionele generalisaties', waarvan wordt verwacht dat ze 'bouwstenen' zijn voor 'middle-range'-theorievorming. George is zich

wel degelijk bewust van de methodologische beperkingen van zijn methode en doet concrete voorstellen hoe deze tekortkomingen kunnen worden opgevangen (voor een uitvoerige bespreking van deze methodologische problemen en een uitvoerig debat met een aantal critici over het toepassen van zijn methodiek zie: George en McKeown 1985; George en Smoke 1989; Achen en Snidal 1989). De methode van George biedt naar mijn mening aan onderzoekers op het terrein van het buitenlands beleid, waar de case-studie de meest gebruikte methode van onderzoek is, de mogelijkheid een onderzoeksopzet te volgen die op een bescheiden maar effectieve wijze kan bijdragen tot theorievorming.

Conclusie

Wat heeft de vergelijkende studie van het buitenlands beleid ons nu opgeleverd na al die jaren? Bij het beantwoorden van deze vraag dient een onderscheid te worden gemaakt tussen de twee richtingen waarin het onderzoek zich heeft ontwikkeld. Naar mijn mening heeft de wetenschappelijke inspanning van de CFP-benadering weinig opgeleverd. Van de ambitie te komen tot een algemene allesomvattende theorie die universele uitspraken bevat, die noch aan tijd noch aan plaats zijn gebonden, is zo goed als zeker niets terechtgekomen. Dit neemt niet weg dat Rosenau en de groep onderzoekers die hij om zich heen heeft verzameld zeer productief zijn geweest. Regelmatig verschenen artikelen en boeken waarin nieuwe conceptuele raamwerken werden gelanceerd. Zoals het meest recente werk van deze groep opnieuw aantoonde, kan dit werk echter grotendeels worden gerangschikt in de categorie 'conferentiebundels', een verzameling van losse stukken, geordend rondom een aantal thema's (Hermann, Kegley en Rosenau 1987). Van het werk van Rosenau, hoe interessant het ook is, heeft juist zijn eerste belangrijke bijdrage, namelijk de typologie, gepresenteerd in zijn artikel 'Pre-Theories and Theories of Foreign Policy' die dateert uit 1966, de meeste invloed en blijvende waarde.

Binnen de andere richting waarin de analyse van het buitenlands beleid zich heeft ontwikkeld, de FPA, is wel vooruitgang geboekt. De belangrijkste inzichten over buitenlands beleid in de afgelopen dertig jaar zijn geleverd door onderzoekers als Allison (1971) en Jervis (1976) door het formuleren van 'middle-range'-theorieën over de betekenis van 'bureaucratic politics' en percepties en mispercepties in de vorming van buitenlands beleid. Hoewel deze onderzoekers zich niet bedienen van de benaming 'vergelijkend', zijn ze wel als zodanig te beschouwen. De deeltheorieën berusten op gevalstudies van het Amerikaans buitenlands beleid, maar de uitspra-

ken hebben de pretentie ook geldig te zijn voor andere landen.

Dergelijke 'middle-range'-theorieën bieden naar mijn mening een goede oplossing voor het dilemma waarmee de sociale wetenschappen kampen en dat door Hoffmann als volgt is omschreven: 'Single cause analysis is invalid, multiple causation is valid but too complex for scientific treatment, since it is not possible to follow in all their meanderings the interrelations among a large number of factors' (1987: 454). Ik deel dan ook de opvatting van Hoffmann dat:

'Consequently, the best social science can do, in dealing with a problem such as war, is to accomplish a double, and doubly modest, task. On the one hand, it can show (and certainly it should never conceal) the limits of knowledge. On the other hand, it can provide tools for the analysis of concrete situations. For instance, it can provide concepts for the study of both international systems and foreign policy; but, before any generalization can be made about the interaction of these two – one of the key problems in international relations – there must be many more case-by-case analyses. In the meantime, our generalizations can be no more than still untested hypotheses' (1987: 454).

Literatuur

- Achen, Ch.H., en D. Snidal (1989), 'Rational Deterrence Theory and Comparative Case Studies'. *World Politics*, p. 143-169.
- Allison, G.T. (1971), *Essence of Decision*. Little, Brown & Co., Boston.
- Ankersmit, F.R. (1984), *Denken over Geschiedenis*. Wolters-Noordhoff, Groningen.
- Aron, R. (1962, 1966), *Peace and War*. Weidenfeld and Nicolson, Londen.
- Art, R.J. (1973), 'Bureaucratic Politics and American Foreign Policy'. *Policy Sciences*, 4, p. 467-490.
- Carlsnaes, W. (1992), 'The Agency-Structure Problem in Foreign Policy Analysis'. *International Studies Quarterly*, 36, no. 3, p. 245-270 (en Uppsala 1990).
- Dessler, D. (1989), 'What's at Stake in the Agent-Structure Debate?' *International Organization*, 43, no. 4, p. 441-473.
- East, M.A., S.A. Salmore en Ch.F. Hermann (red.) (1978), *Why Nations Act*. Sage, Londen.
- Faurby, I. (1976), 'Premises, Promises and Problems of Comparative Foreign Policy'. *Cooperation and Conflict*, 11, p. 139-162.
- Ferguson, Y.H., en R.W. Mansbach (1988), *The Elusive Quest: Theory and International Politics*. University of South Carolina Press, Columbia, S.C.
- Garnett, J.C. (1984), *Common sense and the Theory of International Politics*. Macmillan Press, Londen.
- George, A.L. (1969), 'The Operational Code: a Neglected Approach to the Study of Political Leaders and Decision-making'. *International Studies Quarterly*, 13, p. 190-222.
- George, A.L. (1979), 'Case Studies and Theory Development: The Method of Structured, Focused Comparison'. In: P.G. Lauren, *Diplomacy, New Approaches*

- in History, Theory and Policy*. The Free Press, New York, p. 43-67.
- George, A.L., en T.J. McKeown (1985), 'Case Studies and Theories of Organizational Decision-making'. *Advances in Information Processing in Organizations*, vol. 2, p. 21-58.
- George, A.L., en R. Smoke (1989), 'Deterrence and Foreign Policy'. *World Politics*, p. 170-182.
- Gerner, D.J. (1991/1992), 'Foreign Policy Analysis: Exhilarating Eclecticism, Intriguing Enigmas'. *International Studies Notes*, 16, no. 3; 17, no. 1, p. 4-19.
- Hermann, Ch.F., Ch.W. Kegley en J.N. Rosenau (red.) (1987), *New Directions in the Study of Foreign Policy*. Allen and Unwin, Boston.
- Hermann, Ch.F., en G. Peacock (1987), 'The Evolution and Future of Theoretical Research in the Comparative Study of Foreign Policy'. In: Ch.F. Hermann, Ch.W. Kegley en J.N. Rosenau (red.), *New Directions in the Study of Foreign Policy*. Allen and Unwin, Boston, p. 13-33.
- Hermann, M.G., en Ch.F. Hermann (1989), 'Who Makes Foreign Policy Decisions and How: An Empirical Inquiry'. *International Studies Quarterly*, 33, no. 4, p. 361-387.
- Hoffmann, S. (1977), 'An American Science: International Relations'. *Daedalus*, Summer, p. 41-59.
- Hoffmann, S. (1987), *Janus and Minerva*. Westview Press, Boulder.
- Hollis, M., en S. Smith (1991a), *Explaining and Understanding International Relations*. Oxford University Press, Oxford.
- Hollis, M., en S. Smith (1991b), 'Beware of Gurus: Structure and Action in International Relations'. *Review of International Studies*, 17, no. 4, p. 393-410.
- Holsti, K.J. (1989), 'Mirror, Mirror on the Wall, Which are the Fairest Theories of All?' *International Studies Quarterly*, 33, no. 3, p. 255-261.
- Holsti, O.R. (1962), 'The Belief System and National Images: A Case Study'. *Conflict Resolution*, 6, no. 3, p. 244-252.
- Janis, I.L. (1982), *Groupthink*. Houghton Mifflin, Boston.
- Jervis, R. (1968), 'Hypotheses on Misperception'. *World Politics*, 20, p. 454-479.
- Jervis, R. (1976), *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Kegley, Ch.W. (1980), *The Comparative Study of Foreign Policy: Paradigma Lost?* University of South Carolina, Columbia, S.C., essay-series no. 1, 10.
- Keohane, R.O., en J. Nye (1977), *Power and Interdependence*. Little, Brown & Co., Boston.
- Keohane, R.O., (red.) (1986), *Neorealism and Its Critics*. Columbia University Press, New York.
- Krasner, S.D. (1972), 'Are Bureaucracies Important? or Allison in Wonderland'. *Foreign Policy*, no. 7, p. 159-179.
- Laudan, L. (1977), *Progress and Its Problems*. University of California Press, Berkeley.
- Lijphart, A. (1971), 'Comparative Politics and the Comparative Method'. *American Political Science Review*, 65, p. 682-693.
- Lijphart, A. (1975), 'The Comparable-Cases Strategy in Comparative Research'. *Comparative Political Studies*, 8, no. 2, p. 158-177.
- Morgenthau, H.J. (1948/1954/1973), *Politics Among Nations*. Alfred A. Knopf, New York.
- Morgenthau, H.J. (1951), *In Defense of the National Interest. A Critical Examination of American Foreign Policy*. Alfred A. Knopf, New York.

- Most, B.A., en H. Starr (1984), 'International Relations Theory, Foreign Policy Substitutability, and "Nice Laws"'. *World Politics*, p. 383-406.
- Most, B.A., en H. Starr (1989), *Inquiry, Logic and International Politics*. University of South Carolina Press, Columbia S.C.
- Puchala, D.J. (1991), 'Woe to the Orphans of the Scientific Revolution'. In: R.L. Rothstein, *The Evolution of Theory in International Relations*. University of South Carolina Press, Columbia, S.C., p. 39-60.
- Richardson, N.R. (1987), 'Dyadic Case Studies in the Comparative Study of Foreign Policy Behavior'. In: Ch.F. Hermann, Ch.W. Kegley en J.N. Rosenau (red.), *New Directions in the Study of Foreign Policy*. Allen and Unwin, Boston, p. 161-177.
- Rosati, A.J. (1981), 'Developing a Systematic Decision-making Framework'. *World Politics*, 33, no. 2, p. 234-252.
- Rosenau, J.N. (1966), 'Pre-Theories and Theories of Foreign Policy'. In: J.N. Rosenau, *The Scientific Study of Foreign Policy*. Frances Pinter, Londen 1980, p. 115-169.
- Rosenau, J.N., J.Ph.M. Burgess en Ch.F. Hermann (1973), 'The Adaptation of Foreign Policy Research: A Case Study of an Anti-Case Study Project'. *International Studies Quarterly*, 17, p. 119-144.
- Rosenau, J.N. (1987), 'Toward Single-Country Theories of Foreign Policy: The Case of the USSR'. In: Ch.F. Hermann, Ch.W. Kegley en J.N. Rosenau (red.), *New Directions in the Study of Foreign Policy*. Allen and Unwin, Boston, p. 53-76.
- Rosenau, J.N. (1989), 'The Scholar as an Adaptive System'. In: J. Kruzel en J.N. Rosenau (red.), *Journeys Through World Politics; Autobiographical Reflections of Thirty-Four Academic Travellers*. Lexington Books, Lexington, Mass., p. 53-68.
- Russett, B., en H. Starr (1981), *World Politics: The Menu of Choice*. W.H. Freeman, San Francisco.
- Singer, D.J. (1969), 'The Level of Analysis Problem in International Relations'. In: J.N. Rosenau, *International Politics and Foreign Policy*. The Free Press, New York, p. 20-29.
- Smith, S. (1983a), 'Foreign Policy Analysis: British and American Orientations and Methodologies'. *Political Studies*, 31, p. 556-565.
- Smith, S. (1983b), 'Rosenau's Contribution'. *Review of International Studies*, 9, p. 137-146.
- Smith, S. (1986), 'Theories of Foreign Policy: An Historical Overview'. *Review of International Studies*, 12, no. 1, p. 13-29.
- Smith, S. (1984/1985), 'Policy Preferences and Bureaucratic Position: The Case of the American Hostage Rescue Mission'. *International Affairs*, 61, no. 1, p. 9-25.
- Snyder, R.C., H.W. Bruck en B. Sapin (1969), 'The Decision-making Approach to the Study of International Politics'. In: J.N. Rosenau (red.), *International Politics and Foreign Policy*. Free Press, New York, p. 199-206.
- Snyder, G.H., en P. Diesing (1977), *Conflict Among Nations*. Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Soetendorp, R.B. (1987), 'Besluitvorming en Buitenlands Beleid'. In: R.B. Soetendorp en A. van Staden, *Internationale Betrekkingen in Perspectief*. Aula, Utrecht, p. 103-131.
- Steinbruner, J.D. (1974), *The Cybernetic Theory of Decision*. Princeton University Press, Princeton, N.J.

- Sullivan, M.P. (1976), *International Relations: Theory and Evidence*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J.
- Sullivan, M.P. (1990), *Power in Contemporary International Politics*. University of South Carolina Press, Columbia, S.C.
- Vasquez, J.A. (1983), *The Power of Power Politics: A Critique*. Frances Pinter, Londen.
- Waltz, K.N. (1979), *Theory of International Politics*. Addison-Wesley Publishing Co., Reading, Mass.
- Waltz, K.N. (1991), 'Realist Thought and Neo-Realist Theory'. In: R.L. Rothstein (red.), *The Evolution of Theory in International Relations*. University of South Carolina Press, Columbia, S.C., p. 21-38.
- Wendt, A.E. (1987), 'The Agent Structure Problem in International Relations Theory'. *International Organization*, 41, no. 3, p. 335-370.